

BROEKER

BIJDRAGEN

Uitgave van de Vereniging "Oud Broek in Waterland"

Verschijnt 1 tot 2 maal per jaar.
Wordt aan de leden gratis toegezonden.
Redactieadres: Leeteinde 5^A,
1151 AJ, Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname van de inhoud slechts met toestemming.
Copyright © 2014 Broek in Waterland
ISSN: 1875-3876.
Nr 66 (november 2014)

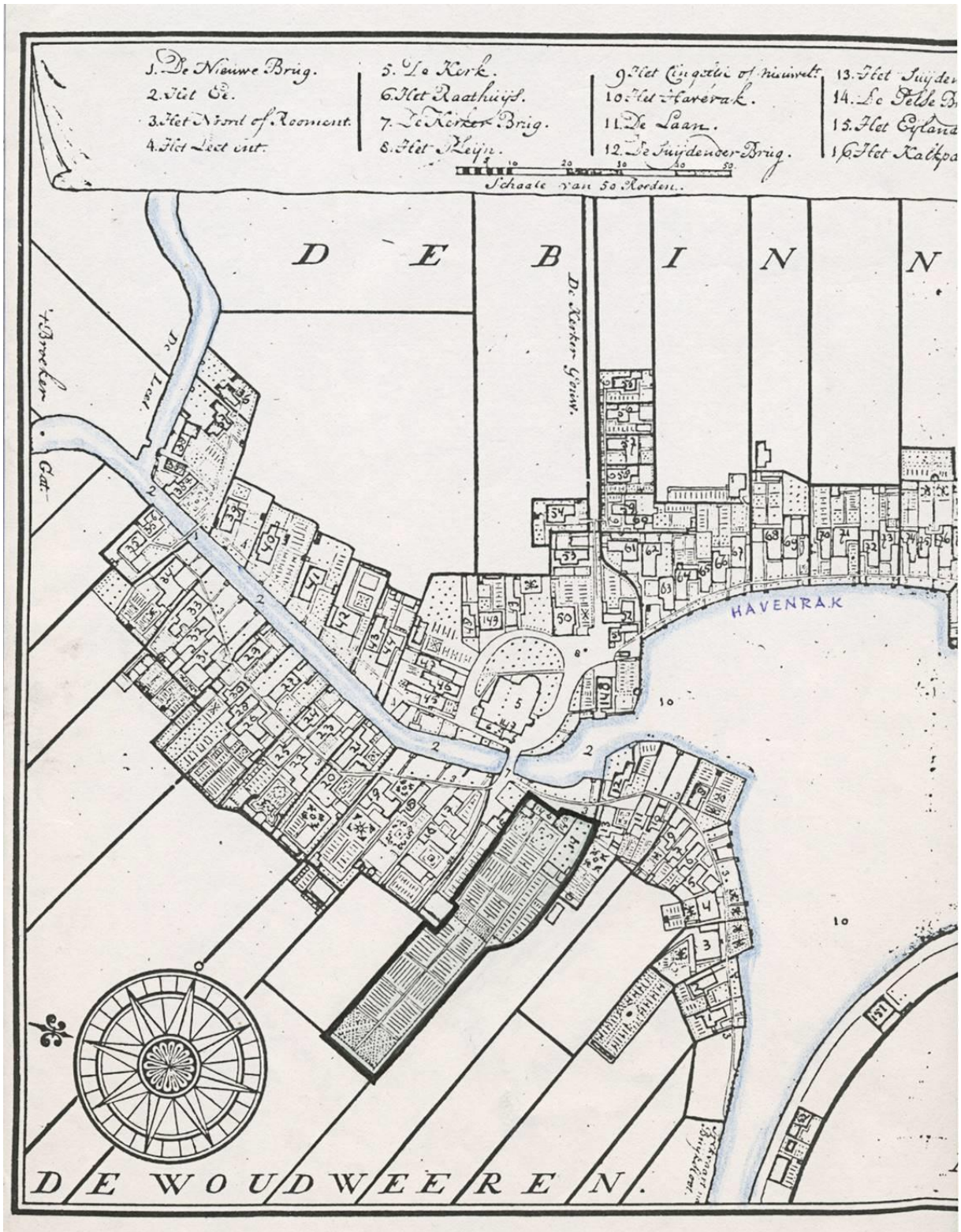
“EEN TUIN VOORZEKER VAN EEN ZEER ZONDERLINGEN SMAAK”

Broek heeft vroeger twee grote tuinen of parken gekend: de veel bezochte lusthof met de bewegende beelden aan het eind van de Erven, en de minder toegankelijke aanleg van Dirk Ditmarsch aan het eind van het Roomeinde. Beide waren gesticht omstreeks de overgang van de 18de naar de 19de eeuw. Van veel oudere datum was een omvangrijke siertuin die aangelegd was op een terrein waar nu de grote stolphoeve Erven 4 en het stenen huis Erven 6 staan.

Al dertig jaar geleden heeft A.P. Bruigom in de Broeker Bijdragen in kort bestek de geschiedenis van deze aanleg geschetst (nr. 26, 1984). Daarna is er nu en dan nog wel eens wat informatie aan toegevoegd, maar het leek toch zinvol om - zonder al het gepubliceerde hier te herhalen - aan het bestaan van deze eertijds zo bekende maar nu zo goed als vergeten Broeker tuin een aparte Bijdrage te wijden.

De oorsprong ligt ver in de 18de eeuw, toen daar nog verscheidene huizen stonden, waaronder twee, die werden aangeduid met de oude nummers 14a en 14b. In 1722 lieten broer en zuster Pieter en Neeltje Goed, die vlakbij woonden in het lange pand De Erven 10-14, beide huizen afbreken, om op het vrijkomende perceel een grote ‘*plaiziertuyn*’ aan te leggen. Voor de dan onontbeerlijke tuinman werd een aparte woning gebouwd¹.

De omvang van de nieuwe aanleg overtrof alles wat tot dan toe van dien aard in het dorp te zien was, zoals te constateren is op de kaart van Cornelis Schoon (zie afb. 1).

Afbeelding 1. Detail uit de plattegrond van Broek door Cornelis Schoon, ca. 1750

De afmetingen zijn met de afgebeelde schaalbalk (in roeden) niet zo nauwkeurig uit te rekenen, maar de grootste lengte zal toch wel bijna 220 meter zijn geweest en de gemiddelde breedte ca. 35 meter. De stijve lay-out, hoe schematisch misschien ook door Schoon aangegeven, verschilt uiteraard fundamenteel van de romantiserende 'Engelse' aanleg bij de heren Bakker en Ditmarsch; die mode zou pas tientallen jaren later in zwang raken.

Pieter Goed heeft niet lang van zijn nieuwe tuin genoten. Hij stierf al in 1724 en zijn zuster Neeltje, getrouwd met Hendrik Muusz Mars, werd toen enige eigenaresse. In 1733 overlijdt ook zij (kinderloos), waarop het terrein overgaat in eigendom van Albert Timmerman. Deze woonde op het Roomeinde, in het L-vormige huis dat nu de nummers 11 en 13 draagt. Als bouwlustige rijkaard die zijn naam eer aan deed, liet hij her en der in Broek nieuwe gebouwen zetten, zo ook in zijn pas verworven park: daar moest in 1743 een nieuwe tuinmanswoning verrijzen. Hij had ook plannen voor een schuithuis, maar daar kreeg hij geen toestemming voor. Ook Albert Timmerman bezat zijn tuin maar kort. Hij trouwde in 1744 met de Monnickendamse burgemeestersdochter Maria Bent en liet voor henzelf aldaar het indrukwekkende huis Noordeinde 5 bouwen, dat later Raadhuis werd en nu eigendom is van de Vereniging 'Hendrick de Keyser'. Vrijwel al zijn Broeker bezittingen deed hij van de hand. Bij Bruigom is te lezen, dat er met de verkoop van zijn tuin nogal wat strubbelingen waren. Uitkomst bracht echter Alberts broer Cornelis Timmerman met de aankoop van het hele perceel in 1746. Dat heet dan een *plaziertuyn met sijn tuijnhuijsen, starrebos, menagerie en tuijnmanswoning benevens een houten schutting waarmede het starrebosch van weijland is afgeschut*. Die tuinhuisjes, misschien simpele prieeltjes, zijn op Cornelis Schoon's kaart niet aan te wijzen, maar met de weidse naam Starrebos zal wel bedoeld zijn de twee achterste vakken, elk met twee gekruiste paden. Een verkleinwoord had hier niet misstaan.

In 1747 overlijdt op zijn beurt ook Cornelis Timmerman, nog maar 36 jaar oud. Zijn weduwe hertrouwt met Johannes Metelerkamp, die hier waarnemend predikant was geweest. Deze heeft blijkbaar in de *plaziertuyn* weinig plezier, want hij laat hem in 1749 te koop aanbieden, De advertentie spreekt van *een Tuyn, daer in een Tuynmans-wooning, Sydkamer, Tuynhuys, en nog een groot modern Tuynhuys, hebbende 't gezigt over 't Starrebosch daer annex; alsmede over de Landeryen, weg en vaert na Buyksloot, geleegen by de Kerk, en is voor 't grootste gedeelte met een steene Muur omringt, beplant met Persikken etc. Die geneegen is dezelve te zien adreseeren zig aen den Tuynman of C.Kroon aldaer²*.

Wat zou met de *Sydkamer* bedoeld zijn? Een soort 'herenkamer' voor de eigenaar, zoals ze ook op de boerenhofsteden wel voorkwamen? Het moderne *Tuynhuys* was natuurlijk de nieuwbouw van Albert Timmerman. Heel luxueus doet de *steene muur* aan, die het perceel 't voor -'t grootste gedeelte nota bene - omringde en vermoedelijk speciaal gebouwd was voor lei-perziken, waarvan met die muurlengte de oogst zeer aanzienlijk geweest moet zijn.

Wie toen de tuinman was? Misschien Elias Bertrand, in 1741 uit Watergang gekomen, met zijn vrouw Welmoed van Dijk? Zij zijn ingeschreven tussen de nrs 14 en 15 op de lidmatenlijst van 1739 en volgende jaren, dat is precies de locatie van de tuinmanswoning.

De in de advertentie genoemde C.Kroon is voor mij geen bekende. Is het toen van een verkoop niet gekomen? De officiële boeken geven 15 mei pas als de verkoopdatum. Symon Bakker, als lasthebber van Ds. Metelerkamp (zijn zwager) transporteert dan *Een playsier tuijn, met sijn tuynmanswooning, Comptoir, tuijnhuijsen, starrebos ...* voor f. 760,- aan Johannes Hanius, wonende te Amsterdam. Als eigenaar van een tabakswinkel op de Nieuwendijk zal deze Hanius er wel niet anders dan een speculatie -object in hebben gezien. Niet ten onrechte trouwens, want zeven jaar later ontvangt hij f 1250,- uit handen van de nieuwe eigenaar Gerrit ter Laar.

VAN PRIVÉ NAAR BEDRIJFSTUIN

Met deze aankoop lijkt het gevaar van verkaveling en bebouwing voorlopig afgewend. Gesticht als privé siertuin zal het terrein nu een commercieel doel krijgen, want de koper was tuinman, of misschien beter: hovenier. Ook zijn vader oefende dat beroep uit. In februari 1733 had de Vroedschap toestemming verleend om in Broek te wonen aan Harmen Gerritsz van Amsterdam, Tuynman. Zijn vrouw was Geesje Evering. Zij kochten in 1737 een huis met erf

op de Keerngouw, ter plaatse van de huidige nrs 4 en 6. In 1756 werd hun zoon Gerrit de eigenaar. Hebben ze er zelf ook gewoond? Op de lidmatenlijsten van 1739 en 1747 staan bij dat huis (oud nr. 60) andere namen, maar de Ter Laars komen ook dan niet voor als bewoners van de tuinmanswoning aan De Erven.

Hoe het zij, onder de Ter Laars ging de oude tuin een lange periode van stabiliteit tegemoet. Na Gerrit werd zijn zoon Jan eigenaar. Deze woont er wel. Pas als die in 1856 ongetrouwd overlijdt treedt er in de persoon van Baltus Koker (1799-1866) een niet - vakman op als koper. Dat was dus na precies honderd jaar. Of ook Jan ter Laar zijn hele leven op de kwekerij werkzaam is geweest moet overigens betwijfeld worden. In 1852 wordt hij namelijk vermeld als kastelein in De Zwaan³.

BEZOCHT DOOR VREEMDELINGEN

Over het reilen en zeilen van Ter Laar's bedrijf is uit plaatselijke documenten nauwelijks iets bekend. Wel wordt de tuin regelmatig vermeld in de beschrijvingen van buitenlandse reizigers die Broek aandoen. Niet zo'n wonder: de toeristen van toen konden de tuin in het hart van het dorp en nog geen honderd meter van de kerk, onmogelijk missen. Ter Laar zal bovendien ook zeker zijn best hebben gedaan om de aandacht van die rijke vreemdelingen te trekken.

Weliswaar wordt voor zover ik heb kunnen nagaan in geen van die geschriften expliciet zijn naam genoemd, maar uit de context, b.v. hun route door het dorp, de vermelding als een 'public garden', de telkens terugkerende objecten die in vormsnoei waren uitgevoerd, alsook het feit dat wel de tuinen van Bakker/Van der Beek en/of Ditmarsch apart genoemd worden, dat en meer maakt m.i., dat redelijk veilig mag worden aangenomen, dat het telkens om de kwekerij van Ter Laar gaat.

Een van de eersten is een Deense reizigster, die in juni 1797 Broek bezoekt. Het valt haar op dat er zo weinig levende planten en bloemen te zien zijn. Het enige groen is Buxus, niet zoals die door de natuur geschapen is, maar door de kunst herschapen in herten, honden, katten en mannen⁴. Klinkt hier al iets van misprijzen, veel kritischer nog is een paar jaar later een Engelsman: *in één tuin was een boom gesnoeid in de vorm van een tafel met flessen en glazen erop, een andere boom was geknipt en gebogen om op een schip te lijken, en een ondergrond ('bed') van buxus beeldde een hazenjacht uit. Deze belachelijke mode van tuinkunst begon in Holland te heersen toen de bewoners, na het Spaanse juk te hebben afgeworpen, zich geheel en al toelegden op de handel en daardoor de meer elegante en aangename bezigheden veronachtzaamden. Dit is in Broek meer dan twee eeuwen in zwang gebleven, onveranderd of verbeterd⁵.*

Hiermee is de toon gezet. De honden en katten, de tafel met glazen erop, het schip, de hazenjacht komen keer op keer voor, soms aangevuld met pauwen, ladders, stoelen, een beer en een dolfijn. Vrijwel altijd met weinig waardering opgesomd.

Met één – voorname – uitzondering: Alexander I, de Tsaar van Rusland. Op zondag 3 juli 1814 bezoekt hij Broek in Waterland, drie jaar nadat ook Napoleon hier geweest was, intussen mede door Alexander smadelijk verslagen. In het gezelschap van de eerste Koning en Koningin van Holland wandelt hij door het dorp, bezichtigt de kerk, de koepel, een paar privé-huizen en ook de tuin van Ter Laar. Jaren later vertelde die trots aan de Duitse predikant Dethmar, dat de Tsaar hemzelf gezegd had, dat zijn eigen tuinman niet tot zulke kunstsnoei in staat zou zijn⁶. Een andere schrijver vertelt, dat de Tsaar toen verschillende van de mooiste gesnoeide boompjes had aangekocht en dat er een aantal andere naar Suriname waren verscheept. Zodat, aldus voegt hij er aan toe, de huidige figuren niet te vergelijken zijn met die van vroeger⁷.

Uit de memoires van één der buitenlands bezoekers weten we, dat deze tuin 'de menagerie' genoemd werd⁸. Waarom dat nu precies was, is niet zo duidelijk, misschien vanwege de gesnoeide dieren? De term komt, naar wij zagen, al voor in 1742. Waren er toen al buksboompjes in die vorm? Of had het woord toch nog een andere betekenis dan dierentuin?

Bij de watersnood van februari 1825 werd ook Broek zwaar getroffen⁹. De eerder genoemde Dethmar herinnerde zich : *vóór de groote overstroming van het jaar 1825, die zoveel verwoestte, zag ik hier een tuin voorzeker van een zeer zonderlingen smaak. Daar stonden beuken- en taxisboomen, die in allerlei gedaante gesnoeid waren; men vond er een ronde tafel, ... etc.*¹⁰.

Hieruit zou men opmaken, dat de tuin bij die overstroming vernield werd. Andere reisbeschrijvingen schijnen daarmee echter in tegenspraak. Ook nà 1825 berichten ze er nog altijd over. De Duitse arts Varrentrapp, hier in het voorjaar van 1838, zag er twee mooie tuinen, *waarvan de ene, zoals een inwoner treffend opmerkte, meer gemakelikheden heeft, de ander meer snoeiwerk*¹¹. Ongetwijfeld dus die van Bakker/ Van der Beek, respectievelijk die van Ter Laar. Zelfs de Italiaan Edmondo de Amicis, die het dorp in 1873 bezocht, spreekt in zijn ‘Olanda’ nog over bomen die geschoren zijn in de gedaante van een mens, heesters in de vorm van torens, kerken, schepen, pauwen met opgezette staart en jongens met uitgespreide armen, maar zonder aan te geven wàr hij die gezien had. Misschien was niet alles door het water vernield en de grote tuin nog gedeeltelijk bewaard en in bedrijf. De kadastrale minuutkaart uit 1832, dus niet zo heel lang na de watersnood, kan daarop wijzen. Bruigom meent, dat er toen nog maar de helft van over was.

Tegen het eind van zijn leven heeft Jan ter Laar een testament op laten stellen. Daarin wijst hij een lange reeks van verwanten aan als erfgenamen. In hoofdzaak waren het leden van de familie Schalkwijk, waarvan een deel ook zelf in Broek woonde¹².

De nieuwe eigenaren ontteden zich al gauw van hun bezit. Eerst de eens zo vermaarde tuin, in een openbare verkoping in logement De Zwaan op 10 januari 1857. En een maand later, op 10 en 11 febr. d.a.v. in het sterfhuis, Ter Laars omvangrijke inboedel¹³.

Zoals gezegd was het Baltus Koker die de oude ‘ménagerie’ in handen kreeg. In de acte van verkoop staat het terrein omschreven als No.1, *Tuin en Koepel, met de volgende onderdelen: Kadastraal nr B 288 Tuin, nr 289 Aanleg tot vermaak, nr 290 Huis, nr 291 Tuin, nr 292 Bergplaats, nr 293 Koepel, en nr 295 Erf*. Koker betaalde er f 1630,- voor.

De nieuwe eigenaar, ook zelf aan De Erven wonend (huidig nr 26-30) zou nog in hetzelfde jaar burgemeester worden, een ambt dat hij bijna tien jaar uitoefenen. In 1866 werd hij opgevolgd door zijn zoon Cornelis Koker, maar deze legde niet lang daarna zijn functie neer en overleed 9 juli 1885. De Weduwe, Trijntje Koker-Bakker, erfde de percelen van de voormalige kwekerij.

Voormalig, ja, want er was intussen een agrarisch bedrijf voor in de plaats gekomen, waarvoor de Kokers een grote stolphoeve laten bouwen. Dezelfde die er – weliswaar herbouwd- nu nog staat. Wanneer dat heeft plaats gevonden is moeilijk precies aan te geven. De kadastrale legger spreekt in 1877 van zowel sloping van oude schuren als van ‘vernieuwing ‘ met een huis, erf en schuur. Dat kan dan mogelijk duiden op de boerderijbouw. Doordat er bij verschillende verervingen telkens boedelscheidingen en verkopingen plaats vonden, waarbij niet alleen de eigendom maar vaak ook de perceelnummering en de bestemming wijzigden en bovendien ook splitsingen en samenvoegingen plaats vonden, is het niet eenvoudig na te gaan wat er in de 19de eeuw en later met elk stukje van de oorspronkelijke grote ‘ménagerie’ is gebeurd. Misschien moet men zich ook afvragen in hoeverre het relevant voor ons verhaal is de eigendomswisselingen ook na ca. 1860 nog en- detail te willen volgen. Het is immers wel duidelijk, dat het met ’t overlijden van Jan ter Laar in 1856 ook gedaan was met de oude plantage. Dus ook met de toestroom van buitenlandse bezoekers? Neen, die bleven voorlopig komen, zij het nu voor de kaasfabricage in de modelboerderij van Wiltenburg en later Wiedemeijer. Pas in de jaren ‘70 van de vorige eeuw kwam ook daaraan een eind¹⁴.

¹ De precieze gang van zaken is zelfs met de gegevens in Bruigoms artikel niet zo gemakkelijk te reconstrueren, o.a. omdat daar op p.195 verwarring is ontstaan met de nummering : bij oud nr 14 a, moet staan huis 4, niet huis 14.

² De verkoping had plaats in herberg De Zwaan aan de Jaagweg, op 24 april 1749; herbergier was toen Klaas Vermeij. De advertentie werd geplaatst in de *Amsterdamsche Courant* van 17 april.

³ H.Kollis en Chr. Van Vuure, Jacob Arys van Vuuren en Trijntje Cornd. Muys met hun afstammelingen, 1982, II p.64.

⁴ P.D.Frisch – Tutein, *Reise durch Deutschland, Holland, Frankreich, die Schweiz und Italien in den Jahren 1797, 1803 und 1804*, Altona 1816, p.38.

⁵ R.Fell, *A Tour through the Batavia Republic during the latter part of the year 1800*, London 1801, p.362.

⁶ F.W.Dethmar. *Aangename herinneringen aan Holland en zijne inwoners*. Uit het Hoogduitsch vertaald, 2e deel, Doesburg 1848, p. 13-14.

⁷ Th.Fliedner. *Collektenreise nach Holland und England ...*, Essen 1831, dl.2 p.121- 22. Zie ook Broeker Bijdragen nr 52, 2006 pp. 481-488. Verscheping naar Suriname hoeft niet zo vreemd te zijn als het misschien lijkt; er waren daar veel Hollandse plantages waarvan sommige eigenaren misschien graag als herinnering aan het vaderland zo'n gesnoeide vormboom voor hun huis wilden hebben. Het transport hoefde ook niet zo'n probleem te zijn: midden 18de eeuw woonde in Zuiderwoude Cornelis Roos, schipper op Suriname. In dit verband kan ook een publicatie in de *Surinaamsche Courant* van 6 oktober 1855 vermeld worden, met een uitgebreid verhaal over Broek in Waterland of het Hollandsche Paradijs (Website Ver. Oud Broek).

⁸ (Sir John Murray), *Tour in Holland in the year MDCCCXIX*, London, Chapter VI.

⁹ Frouke Wieringa, *Watersnood in Waterland. De ramp van 1825*, 2010.

¹⁰ Zie noot 6.

¹¹ Dr. G.Varrentrapp, *Tagebuch einer medizinischen Reise nach England, Holland und Belgien*, Frankfurt am Main 1839.

¹² Acte dd. 31 maart 1855, Not.Merens, Monnickendam. Jan ter Laar overleed niet lang daarna, op 16 nov. 1856.

¹³ De inboedel, 557 nummers, bevatte heel veel gewoon huisraad, maar ook kasten, kabinetten, chiffonnières, evenals goud en zilver ; geen specifieke kwekerijspullen (acte Not. Merens, Monnickendam dd. 10 febr. 1857).

¹⁴ Vijftien bezoekersboeken uit 1902-1970, met handtekeningen van toeristen die de kaasboerderij De Erven 4 bezocht hebben, werden A° 2000 door mevr. A.de Haan-Wiedemeijer geschonken aan de Ver. Oud Broek (inv. 2000 - 82). Vooral de oudere jaargangen daarvan bevatten nu en dan interessante individuele namen, in de latere jaren zijn het vooral groepen, w.o. veel schoolkinderen.